

Uwagi końcowe i wnioski

Badacze analizujący procesy transformacji w Europie Wschodniej koncentrują się na ogół na jednym z dwóch ich aspektów. Jeden z nich to przemiany instytucji, które za Northem nazywa się instytucjami formalnymi, do których należą m.in. pisane reguły prawne, regulaminy, statuty itd. (North 1998). Drugi aspekt obejmuje zmiany w obrębie świadomości społecznej, postaw, norm, wartości, obyczajów.

Efektom zmian w obrębie instytucji formalnych są nowe reguły instytucjonalne. Jednakże prawidłowe funkcjonowanie tych reguł zależy przede wszystkim od przemian w dziedzinie postaw, wartości, norm społecznych itd. Innymi słowy od tego, na ile nieformalne reguły funkcjonowania społeczeństwa odpowiadają nowym regułom instytucjonalnym, zależy czy te nowe instytucje zostaną w dłuższej perspektywie zaakceptowane i będą się rozwijały. O tym, jak trudne bywa dopasowanie instytucji formalnych i postaw i wartości społecznych przekonują m.in. wyniki przeprowadzonych we Włoszech badań Roberta Putnama (1995).

Jego konkluzje dotyczące wpływu tradycji politycznych na działanie instytucji oraz skomplikowanych współzależności między kulturą, uznawanymi wartościami, a obowiązującymi w społeczeństwie regułami formalnymi, znalazły potwierdzenie również w sytuacji Ukrainy. Regionalne zróżnicowanie społeczeństwa ukraińskiego, mające korzenie w dalekiej historii, przetrwało lata władzy radzieckiej i do dziś ujawnia się w postawach politycznych i stylu zaangażowania społecznego w tym kraju. Ważność kształtowanego przez historię czynnika mentalnościowego, świadomościowego, który może funkcjonować względnie niezależnie od przemian instytucji formalnych, jest na Ukrainie szczególnie silnie widoczna. Jest to tym bardziej ciekawe, że opisany przeze mnie podział na zachodnią część kraju, odnoszącą się z większą sympatią do demokracji, i regiony wschodnie, których mieszkańcy wciąż mają wiele wątpliwości odnośnie demokracji, idzie niejako na przekór ekonomicznemu rozwojowi kraju. Przemysł –

również ten bardziej nowoczesny – skoncentrowany jest na wschodzie, podczas gdy zachód to obszary w większym stopniu rolnicze (patrz charakterystyka regionów zamieszczona w Aneksie).

Jednym z celów mojej pracy było zwrócenie uwagi na tożsamość narodową jako ważny czynnik interweniujący w procesach transformacji. Przeprowadzone analizy potwierdziły sformułowaną na początku hipotezę, że wyraźne poczucie przynależności narodowej sprzyja postawom demokratycznym. Brak ukształtowanej tożsamości utrudnia powstanie wspólnoty obywatelskiej niezbędnej dla właściwego funkcjonowania demokracji, silna tożsamość zaś taką wspólnotę wzmacnia i powoduje, że jest ona gotowa do rozwoju.

Ważnym aspektem kształtowania się tożsamości narodowej jest stosunek do innych narodów i państw. Przedstawione w tej pracy wyniki badań nad stereotypami narodowymi przeprowadzonych na Ukrainie i w Polsce okazały się zgodne z obserwowanymi przez innych badaczy tendencjami, według których społecznie postrzegane hierarchie narodów i grup etnicznych odzwierciedlają poziom rozwoju gospodarczego różnych narodów (zob. Wilska-Duszyńska 1975; Jasińska-Kania 1996; Jasińska-Kania, Skarżyńska 2001). Zgodnie z tymi tendencjami oba narody mają oczy zwrócone na Zachód i jest to jeden z ważniejszych czynników odpowiedzialnych za to, że poziom wiedzy Ukraińców o Polsce okazał się wyraźnie wyższy niż wiedza Polaków o Ukrainie. Jednocześnie na poziom sympatii i niechęci Ukraińców i Polaków do siebie nawzajem i w stosunku do innych narodów wyraźnie wpływały postawy wobec dokonujących się w tych krajach procesów transformacji. Poparcie dla przemian i proeuropejskie poglądy badanych w obu krajach sprzyjały większej sympatii do sąsiadów.

Demokratyczny system polityczny jest jednoznacznie identyfikowany jako wywodzący się i należący do kultury europejskiego Zachodu. Demokratyzacja w Europie Wschodniej wiązała się więc nie tylko ze zmianą instytucji formalnych, ale także z przeorientowaniem polityki, w tym również zagranicznej, co bywa niekiedy określane jako „powrót do Europy”. Dla wielu mieszkańców Ukrainy orientacja europejska przyszła dopiero wraz z ową demokratyzacją i niezależnością państwową. W przedstawionym materiale empirycznym, znalazła potwierdzenie hipoteza o zależności między stopniem identyfikacji z państwem a postawami proeuropejskimi. Osoby silniej identyfikujące się z państwem

ukraińskim były jednocześnie bardziej niż inni skłonne do popierania zachodniego, proeuropejskiego kursu w polityce zagranicznej. Potwierdziło się również przypuszczenie, że postawy prorosyjskie występują częściej tam, gdzie identyfikacja z państwem jest słabsza, a tożsamość narodowa bardziej „rozmyta”.

Przedstawione analizy pokazały, że na Ukrainie demokracja i wolny rynek ciągle są wartościami cenionymi, jednak na społeczne postawy wobec tych wartości mają wpływ doświadczenia z dziesięcioletniego już okresu transformacji. Społeczeństwo ukraińskie jest w większości rozczarowane transformacją. W ciągu tych dziesięciu lat przekształceń nie nastąpił oczekiwany powszechny wzrost dobrobytu, pojawiły się za to nieznane wcześniej kontrasty społeczne. Uzyskana w wyniku rozpadu ZSRR niezależność państwowa nie jest wartością ważną w równym stopniu dla wszystkich członków społeczeństwa. Poparcie dla demokracji i wolnego rynku jest więc zagrożone przez negatywne doświadczenia okresu przemian ustrojowych. Kłopoty materialne i polityczne nowego państwa tworzą trwałą bazę dla ruchów komunistycznych, głoszących potrzebę powrotu do centralizmu w gospodarce i polityce.

Wspominane wielokrotnie regionalne zróżnicowanie społeczeństwa okazało się jednym z ważniejszych czynników wpływających na społeczne poparcie dla reform na Ukrainie. Konsekwentne dążenie do zbudowania demokratycznego państwa z gospodarką rynkową znajduje szerszą akceptację na zachodzie i w centrum kraju niż w jego wschodnich i południowych regionach. Mimo istnienia tych negatywnych czynników znaczna większość Ukraińców stale opowiada się za demokratyczną formą rządów odrzucając wszelkie postacie dyktatury. Według danych sondażu EVS, 84% badanych Ukraińców sądzi, że demokracja jest odpowiednim ustrojem dla Ukrainy, zaś zdaniem 64% jest ona lepsza niż inne formy rządów. A zatem istnieje znaczny odsetek osób pokładających nadzieję w demokracji, który może jeszcze wzrosnąć, gdy zahamowane zostaną negatywne tendencje w polityce i gospodarce Ukrainy.

Joanna Konieczna, wrzesień 2002 r.